

AZƏRBAYCAN SÖZLƏRİ ÜZƏRİNDƏ ERMƏNİ OYUNU

RAMİZ NOVRUZOV

“Rus dilində Türk mənşəli sözlərin izahlı lüğəti” üzərində işlərkən, təbii ki, bir sıra Rus dili lüğətlərinə və başqa müvafiq mənbələrə baxmalı idim və baxdım da. Məqsədim Türk mənşəli sözləri toplamaqla yanaşı, onları saf-çürük etmək, mövzu dairəsində əsas fikirləri öyrənmək idi. Əksər mənbələrdə yekdil fikir bu idi ki, Türk dillərinin “Rus dilinə tə’siri roman dillərinin İngilis dilinə, Ərəb dilinin İspan dilinə tə’sirindən qat-qat güclü olmuş” (N.K.Dmitriev. Stroy Törkskix yazıkov. M., 1962, səh. 504), “Türk dillərinin Rus dilinin zənginləşməsində rolu qədim Yunan və Latin, finuqor, İran, Qərbi Avropa dilləri ilə bir sırada tutulmuşdur” (S.K.Kenesbaev, “Slovarğ törkizm v russkom yazıke” kitabına yazdığı vñ söz). Bunlar, sözsüz ki, Türk dili xalqların eləcə də onların dillərinin bəşər mədəniyyəti tarixində dərin köklərini, dünya dilləri içərisində xüsusi yerini bir daha təsdiq edir. Zənnimcə, Rus dili Çar Rusiyası və eləcə də keçmiş SSRİ məkanında mövcud olan xalqların heç birindən Türk dili xalqlardan aldığı qədər söz almamışdır, -desəm, səhv etmiş olmam. Eyni sözlər Türk dillərinin güclü qanadı olan Azərbaycan dilinə də aid olduğundan, təvazö’karlıqdan uzaq olsa da, qürur hissi keçirməyə bilmirsən. Lakin görəndə ki, Rus dili lüğətlərində bir sıra Azərbaycan sözləri Erməni oyununa salınıb, bunların qəsdən, Erməni barmağının tə’siri ilə edildiyinə inanmaya, nüfuzlu rus lüğətçiləri üçün isə bunu bağışlanılmaz hal kimi qiymətləndirməyə bilmirsən.

Taleyin bizə qonşu yazdığı (bu sözü işlətməyə adamın dili gəlmir) Erməni alimləri Türk dillərinin nəinki Rus dilinə, lap öz dillərinə də tə’sirindən xəbərdar olmamış deyillər. Elə ilk növbədə ona görə ki, Erməni dilinin, Erməni mədəniyyətinin zənginləşməsi və formalaşmasında Azərbaycan dilinin və mədəniyyətinin necə rol oynadığını Erməni yazıçı və alimlərinin özləri vaxtilə e’tiraf etmişlər. Məs., X.Abovyan yazırdı: “Qədim və yeni dillərin başlıca fərqi danışıq tərzində və sintaktik quruluşundandır. Bu cəhətdən qədim Erməni dili

Avropa dillərinə, yeni Erməni dili isə (aşxarabar-R.N.) Türk dilinə (Azərbaycan dili - R.N.) oxşayır (X. Abovyan. “Naxaşaviğ”, Yerevan, 1940, səh. 41-42). Erməni dilçisi H.A.Acaryan, Alman səyyahı doktor Mordman və başqaları da bu fikirdədirlər. Erməni şair və aşıqlarının XIII-XVI əsrlərdə Azərbaycanda şe’r qoşmalarından, XVI-XVII əsrlərdə 400 Erməni aşığından 375’inin Azərbaycanda yazıb-yaratılmasından, Azərbaycan bayatıları əsasında yaranan Erməni bayatlılarından, Erməni Şairlərinin İ. Nəsimi və Ş.İ.Xətəinin şərəfinə “nəsimilər” və “şaxataylar” janrında şe’r yaradıcılığından K. Qostanyan, H. Manandyan, H.Acaryan, X.Abovyan, Q. Antonyan kimi Erməni alim və yazıçıları az yazmışlar.

Lâkin bunlar, yəqin ki, indiki Ermənilər üçün keçmidə qalıb. İndi onlara ağa qara demək, böyük lüğətlərdə Azərbaycan sözlərini qamarlamaq, yalana ayaq vermək vaxtıdır. Bu cəhətdən çox fakt gətirmək olar. Məs., EMS-da (Ensiklopediçeskiy muzikalğniy slovarğ, M., 1966) şalaxo Erməni rəqsi, SES-də (Sovetskiy Ensiklopediçeskiy slovarğ, M., 1985) bozax Ermənistan qoyun cinsi, *tutak* erməni musiqi aləti kimi verilir. Həlbuki bu sözlərin hər üçünün sırf Azərbaycan mənşəli olmasını Ruslardan daha çox Ermənilər yaxşı bilirlər. Belə ki, *şalaxo* Azərbaycan dilində *şəlləküm*, yə’nişələ yüküm, bozax cinsindən olan quzular böyüdükcə boz və ağ rəng çalarını aldığından boz+ağ, *bozax* adlanmışdır. *Tutak* isə qədim Azərbaycan musiqi aləti tütəkdən başqa bir şey deyildir. Qarğıdan və s-dən düzəldilən nəfəsli musiqi alətidir (SES-də də belə göstərib). Qeyd edək ki, sonuncunun (*tütək* sözünün) Azərbaycan mənşəli olduğu “Müasir Erməni dilinin izahlı lüğətində də (Yerevan, 1972, səh. 244) təsdiq edilir. *Şalaxo*, *bozax*, *tutak* sözlərinin Ermənilər arasında Ermənistan azərbaycanlıları vasitəsilə yayılmasına şübhəmiz yoxdur. Lâkin onların Azərbaycanlılardan alınma olduğunu ağıllı başlar qəbul etməli idi. Nə olar, qonşu qonşudan nəyi isə götürüb faydalana bilər, qonşu qonşuya diləyə gedə bilər. Necə ki, bizim bayatılar, aşıq mahnıları, tar, kamança kimi musiqi alətləri Ermənilər, Gürcülər və başqa xalqlar arasında yayılıb. Azərbaycanda az Erməni var idimi ki, Azərbaycan tarı onlara ad-san qazandırdı, fəxri adlar verdi. Bütün bunlardan sonra qonşudan aldığına şalaxo kimi, bozax kimi sahib durmağa, onların Azərbaycanlılardan alınma olduğunu danmağa üz gərək.

EMS-da *muğam* haqqında danışılarkən onun Azərbaycan, həmçinin Dağlıq Qarabağın musiqi janrı olduğu, SSRLY -da (Slovarğ sovemeyoqo Russkoqo literaturnoqo yazıka, t. 1-17, M.-L, 1950-1965) *karabax* adlı at cinsi və şərab adının Qafqazda Qarabağ vilayətinin adından götürüldüyü qeyd edilir. Sual olunur: Əsil Azərbaycan sözləri və Azərbaycan haayarı ilə bağlı olan Türk mənşəli sözləri mö'təbər lüğətlərdə ki və nə haqla, hansı əsasla Erməni oyununa salıb? Musiqi aləmində misli-bərabəri olmayan muğamımızın həm də Dağlıq Qarabağın musiqi janrı kimi verilməsi (heç bir musiqişünas bu cür izah verməz və bu cür izahla razılaşmaz) bu janrı orada (Dağlıq Qarabağda) yaşayan Ermənilərlə də bağlamaq niyyəti gizlənmir ki? Deyir, utanmasan, oynamağa nə var? Ermənilər üzərində gəzdikləri Azərbaycan torpaqlarını hansı həya ilə qamarlayırlarsa, dillərində işlətdikləri saysız-hesabsız Azərbaycan sözlərinə də eləcə yiyələnirlər. 2 cisi isə çoxdan gözlərə ox olan Qarabağın müharibəsi, elə deyəsən, əvvəl lüğətlərə uzanan Erməni barmağı ilə başlayıb? Niyə Qarabağ Qafqazın hesab edilir, Azərbaycanın yox? Qarabağı Azərbaycandan qoparıb ayrıca dövlət görmək istəyən Ermənilərin və lüğətlərdə Erməni oyununa qatılanların elə lüğət prinsipi ilə cavabları hazırdır: Qarabağ Erməni sözüdür, yoxsa Azərbaycan? “Dostlarımız” bunu azacıq dərk edən kimi Qarabağın adını dəyişdirib Arsak qoymaq fikrinə düşdülər. Ancaq tələsdilər. Tanınmış alimlərimiz M.Seyidov, T.Hacıyev, Q.Qeybullayev bu sözün də Azərbaycan mənşəli olduğunu, Türk dili sak tayfasının adından götürüldüyünü (Arsak, yə'ni ər+sak-igid sak) sübut etməklə Ermənilərin məkrli niyyətlərini gözlərində qoydular.

Göründüyü kimi, qazdan ayıq olan Ermənilər bunlarla kifayətlənmir, hətta *Kaspi*, *Kura* (Kür), *Naxçıvan* kimi Azərbaycan toponimlərinə də qondarma erməni sözlərindən ləkə yaxır (bax. M.Fasmer. Etimoloji slovarğ Russkoqoyazıka, T-II, M, 1967), *Sakasena* (SES) toponimini tarixi Erməni vilayətinin adı kimi verirlər. *Kaspiyskoe more* haqqında danışılarkən *Kaspi* Latın, Yunan mənşəli sözlərlə yanaşı, *kasnk*, *kazbk* (mənası “ne armyane”-“Erməni deyil”) Erməni sözləri elə də əlaqələndirilir, Kür-ün Zaqafqaziyada Xəzərə tökülən çay olması göstərilməklə bərabər, *kur* Erməni sözündən götürüldüyü qeyd edilir. Bəs *Naxçıvan* haqqında nə uydurulur? Doğrudur, əvvəlcə onun Naxçıvan Muxtar Respublikasının paytaxtı olması göstərilir, sonra isə Don çayı

üzərində eyni adlı şəhərdən (hazırda Rostov-Don şəhərinin bir hissəsi) və həmin şəhərin Erməni əhalisindən, şəhərin adının Qafqaz Naxçıvanının adından götürülməsindən bəhs olunur. Etimologiyaya gələndə isə Naxçıvanın başqa dil mənşəyi ilə yanaşı, Erməni mənşəyi üzərində xüsusi dayanılır, Naxicc, Naxucc xüsusi isimləri ilə *avan* (yer, kənd) sözünün birləşməsindən ibarət olduğu qeyd edilir.

Bəs gerçəklik necədir? Mə'lumdur ki, *Kaspi* (Xəzər) dənizinin 100-dək adı olmuş (Dərbənd dənizi, Gülsüm dənizi, Şarq dənizi, Xorasan dənizi, Avesta dənizi və s.), lakin o, ən çox *Kaspi* və ya *Xəzər* adlanmışdır. Bu sözlər isə dənizin ətrafında yaşayan *qas* və *yə xas* (eyni sözlərdir) tayfalarının adı ilə bağlıdır. Tayfa elmi ədəbiyyatda daha çox *xəzərlər* adlanır və onların Türk dili olduğu, e.ə. I minillikdən bizim ezanın X əsrinə qədər mövcud olduqları, VII-X əsrlərdə qüdrətli Xəzər xaqanlığı dövləti yaratdıqları qeyd edilir (bax: SES, səh. 1433, ASE, X.E, səh. 70-73, Buniytov Z.M. Azərbaycan v VII-X vv, B., 1965, N. Nəbiyev. Coğrafi adlar, B., 1982, səh. 258-259)

Kür toponiminə gəldikdə isə onun da adını cürbəcür izah edənlər var. Məs., Yunan mə'xəzlərində o, Olimp Allahı Zevsin qızı Koranın, başqa müəlliflərdə Əhəməni şahlarından olan *Kirin* adı ilə əlaqələndirilir. K.Eliyev isə Kürün Alban tayfalarından qızların dilində *çay*, *su* mə'nalarında olması fikrini irəli sürür. Əslində isə *Kür* Azərbaycan dilində *narahat*, *öz məjrasına sığmayan*, *aşıb-daşan* deməkdir.

Naxçıvan haqqında. Tarixi mənbələrdə şəhərin e.ə VI. əsrdən mövcudluğu, adının Ərəb mənbələrində. Nəşəva, Naşva, M. Naxçıvani, H. Qəznəvi, K. Çələbi və E. Çələbi tərəfindən Nəqşi cahən (dünyanın bəzəyi) adlandırılması barədə mə'lumatlar var (bax. SES, ASE, VII, N.Nəbiyev. Coğrafi adlar). Göründüyü kimi, burada da M.Fasmerdən başqa, hiç yerdə şəhərin Erməni etimologiyası verilməmişdir. Ancaq ədalət naminə Rostov-Don Naxçıvanına bu adın Ermənilər tərəfindən verilməsinə inammaq olar. Belə ki, onlar Qafqaz Naxçıvanından köçüb (burada azlıq təşkil etsələr də) Rostov-Donda məskunlaşarkən, yəqin ki, əvvəl yaşadıkları Naxçıvan şəhərinin adını da özləri ilə aparmışlar.

Nəhayət, bəs Sakasenanın tarixi Erməni vilayəti kimi verilməsi necə? Bu, tamamilə uydurmadır. Sakasenanın Ermənistandan tamamilə kənarında yerləşən

vilayət olması barədə V. əsr Erməni tarixçisi MXorenskinin fikrindən də bunu görmək olar (İstoriya Armenii Moiseya Xorenskoqo, M., 1893). Rus alimi B.A.Litvinski isə Sakasenanı Türk dili saklar tayfasının adı ilə əlaqələndirmiş, sakların bir hissənin e.ə. VII. əsrdə Orta Asiya və Qazaxıstandan Azərbaycana köçüb gəldiyini göstərmişdir (Litvinskiy B.A. Drevnie koçevniki, M., 1972, səh. 156). Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Arsakda da, həmçinin indiki Azərbaycan və Ermənistan'da, Tatarıstan və Türkiyə'nin Qarə vilayətindəki Şəki adlı yaşayış məskənlərində də *sak* tayfasının izi qalmaqdadır.

Şübhəsiz, bu toponimlərin xalqımızın qədim tarixinə silinməz iz qoyduğunu hər bir Azərbaycanlı mütəxəssis yaxşı bilir. Elə buna görə də boş baltasını kökdən vurmaq istəyən Ermənilərin mənfur niyyətlərini başa düşmək çətin deyil. Niyət də budur: Əgər bu toponimlər Erməni mənşəlidirsə, demək, həmin toponimlər yerləşən torpaqlar da Ermənilərə məxsusdur. Ancaq bir Ermənilərdən soruşan yoxdur ki, sən öz millətəşin (H.Acaryan) Azərbaycanlıların Zaqafqaziyada e.ə. III-IV. əsrlərdən yaşadığını, XV-XIX. əsrlərin Erməni mənbələrində 4200 söz qeydə aldığını göstərsə (H. Acaryan, Erməni dilinin tarixi, II hissə, Yerevan, 1951, səh. 228, 192; Türk dilinin Erməni dilinə tə'siri və Ermənilərin Türkcədən aldığı sözlər, Vaqarşabad, 1902), onda bu toponimlərə necə zorla Erməni donu biçmək olur? Bir də ki, dil qanunlarına görə hər hansı yerli obyektə adı 1-ci növbədə o yerin sahibi olan qalq öz dilində verə bilər. əgər *Kaspi*, *Kür* kimi toponimlərlə ifadə olunan dəniz və çay Erməni torpağını suvarmırsa, onda onlara Erməni dilində necə ad vermək olar?

Öz yaxın keçmişlərindən üzülüb son illərə qədər havasından, suyundan, torpağından şelləndikləri Azərbaycan adlı ulu memləkətin çox-çox mə'nəvi sərvətlərini öz adlarına çıxan Ermənilər ylan uydurarkən gərək bir dönüb keçmişlərinə də baxsınlar, təkcə öz şəxs adları ilə bizimkiləri tutuşdursunlar, çox yayılmış Koharaq, Korkotyan, Arşak, Aram, İşxan, Aşot, Anastas, Silva, Şaumyan, Andronik, Arakel, Stepan adlarının mənşəyini Azərbaycan, Türk, Fars, Urartu, Hett, Yəhudi, Yunan, Latın dillərində axtarsınlar, "Erməni şəxs adları lüğəti"ndə adlarının 50 faizinin Azərbaycan-Türk mənşəli olmasının, 4-5 əsr əvvəl Allahverdi, Tarverdi, Xudaverdi, Verdiyən adlarını haradan almalarının səbəblərini H.Acaryandan (H.A.Acaryan. Erməni ;şəxs adları lüğəti) və bunla-

rı son vaxtlar bir az insafa gəlib təsdiqləyən BDU-nun mə'zunu, qarabağlı dilçi A.A.Qriqoryandan (A.A.Qriqoryan "Azərbaycan və Erməni dillərində müştərək şəxs adları", Azərbaycan onomastikası problemlərinə dair konfransın materialları, B., 1986, səh. 71-73) soruşsunlar. Və bir də A.A.Qriqoryandan soruşsunlar ki, Qarabağda sayını istədiyi qədər azaltdığı 60 kişi və 40 qadın adının Azərbaycan şəxs adı daşmasını, Nergis, Şamam, gülnaz, Koharaq, Almaz, Azərbaycan şəxs adlarının guya Erməni dili ilə müştərəkliyini (axı müştərək deyil/) göstərəkən özü buna inanırmı və ümumiyyətlə, BDU-nun Azərbaycan bölməsində oxuyarkən müştərək sözünün mə'nasını yaxşı öyrənib mi?

Əslən qarabağlı olan, lakin Qarabağın qanlı faciələrinin "ideoloq"larından biri Zori Haykoviç Balayının Azərbaycan haqqında uydurmalarına tarixçi alimimiz Q.Qeybullayev "Qarabağ" (Bakı, 1990) kitabında yaxşı dərs verib. İnsi-alındakı 3 sözdən biri Azərbaycan mənşəli (bala) olan cənab Zoru Haykoviç, əgər dünyada "saxtakarlıq" adında bir "elm sahəsi" yaransaydı, yəqin ki, onun ən tanınmış "mütəxəssisi" həkimlikdən, boksçuluqdan, jurnalistikadan uzaqlaşan sən olardın, deyil mi? Qarabağın çörəyi, suyu ilə böyüsən də, lavaş, dolma və s. sözləri Erməni sözü hesab edərkən heç olmasa "Müasir Erməni dilinin izahlı lüğəti"nə (Yerevan, 1969-1974) baş vurdun mu, Azərbaycan əleyhinə böhtanlardan yoğurduğun cızmaqaranın ("Ocaq" kitabı) adını Azərbaycan sözündən seçərkən xəcalətləndin mi?

Nə demək olar? Bir millətin ki, adı (Erməni) özününkü olmaya, Urartu dövlətinin Arme əyalətinin adından götürülə, onda, yəqin ki, onlardan başqa şey gözləmək əbəsdir.

Hörmətli redaksiya! Bax beləcə Azərbaycan mənşəli sözlər barədə həqiqət illərdən bəri, nəşrdən-nəşrə akademik Rus dili lüğətləri, məqalədə adı çəkilən başqa mənbələr vasitəsilə dərin quyuya atılmış, onu çıxarmaq, deyəsən, müşkülə düşmüşdür. Lâkin "yalan ayaq tutar, yeriməz", -deyiblər. Hər halda reallıq budur ki, belə yalanları gur səslə ifşa etmək Azərbaycanda yazılan məqalənin işi deyil.